

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is an author's version which may differ from the publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/191036>

Please be advised that this information was generated on 2019-06-16 and may be subject to change.

Discussie

Vigilantes en digilantes

Democratische spelregels voor burgerpatrouilles en opsporingsmeutes

Bas van Stokkom en Eric Bervoets

In 2016 werd Nederland geconfronteerd met enkele incidenten van eigenrichting die veel stof deden opwaaien. Eén ervan was de ‘aanhouding’ door leden van de Soldiers of Odin van een jonge asielzoeker in Winschoten die enkele vrouwen zou hebben lastiggevallen. De groep heeft zich voorgenomen op straat te patrouilleren om criminele asielzoekers op te sporen en werpt zich op als een weerkorps. Sommige leden gebruiken racistische frasen en sympathiseren openlijk met extreemrechts. Andere burgerwachtgroepen hebben soms te maken met ‘heethoofden’ die bijvoorbeeld dreigen met honkbalknuppels los te gaan op intimiderende jongeren (Bervoets, Van Ham en Ferwerda, 2016; Lub 2016). Ook andere incidenten hadden kenmerken van eigenrichting, zij het dat het daarbij vooral ging om opruiing, bedreiging en beschaming op de zogenaamde sociale media. Het gaat onder ander om de uitzwaaidagen en de oproep om ‘ratten te vangen’ in de Zaandamse wijk Poelenburg waar jongeren ernstige overlast veroorzaakten en politiemensen treiterden (Terpstra 2016; Vasterman in dit nummer).

Tegen de achtergrond van incidenten van eigenrichting merkt criminoloog Jan Terpstra op dat burgerparticipatie in de veiligheidszorg zijn onschuld lijkt te hebben verloren. Burgerparticipatie ‘lijkt te worden overgenomen door groepen die doelbewust uit zijn op het verminderen van gastvrijheid, medemenselijkheid en tolerantie onder het motto van het belang van veiligheid’ (2016: 87). Daarbij speelt dat burgerparticipatie in de ‘echte’ werkelijkheid zich niet meer goed laat scheiden van allerlei uitingen van onvrede op de sociale media. De kans dat onder meer oproepen om bepaalde personen de les te lezen of in een kwalijk licht te plaatsen ‘lijken steeds meer een vervolg te krijgen in directe actie’ (2016: 84).

Publieke acties om verdachte personen eigenhandig op te sporen en aan te houden worden snel afgekeurd. Sommige groepen koketteren met gewelddadig optreden. De vraag is of zij überhaupt wel respect hebben voor rechtstatelijke waarden. Bij nadere reflectie ligt dat echter ingewikkelder. Zo kunnen groepen burgers die verdachte personen trachten op te sporen, van mening zijn dat het recht zijn loop moet hebben. Zij kunnen ook legitieme belangen verwoorden, zoals ‘minder immigratie’. Volgens de politie is er weinig aan de hand zolang de groepen toezicht houden en informatie verschaffen.

In deze discussiebijdrage gaan we in op de vraag in hoeverre het optreden van burgerpatrouilles (on)acceptabel kan worden genoemd. Het gaat daarbij niet om de vraag naar geweld of de dreiging daarmee. Dat is – behoudens noodweer – sowieso bij wet verboden. De (on)aanvaardbaarheid van burgeropsporing en -handhaving kan ook aan democratische spelregels worden getoetst. Een herwaardering daarvan is naar onze mening noodzakelijk. De laatste decennia lijken burgerinitiatieven in mindere mate te worden beoordeeld vanuit het perspectief van de rechtsgemeenschap, de publieke zaak en de bijdrage van burgerschap daaraan. Er is een ‘neoliberaal burgerschap’ ontstaan waarin individuele rechten heilig zijn verklaard; beledigen, belasteren en opruien worden voortaan gerekend tot ‘legitieme’ omgangsvormen tussen burgers die het debat zouden ‘verrijken’. Wij menen dat niet deze ‘private uitingen’ maar de normen van verantwoordelijk burgerschap leidraad zouden moeten zijn.

Eerst bespreken we onder de noemer van ‘valkuilen’ een reeks riskante en onwenselijke aspecten van burgerwachten. Vervolgens staan we stil bij de Soldiers of Odin om te illustreren dat die groep ook paramilitaire ambities heeft. Dat brengt ons vervolgens bij enkele afwegingen rondom de vraag wanneer het optreden van burgerpatrouilles niet langer aan democratische normering voldoet. En passant bespreken we die vraag ook als het gaat om digitale opsporingsmeutes. Tenslotte betogen we – in het verlengde van Terpstra’s opmerkingen over de ‘verloren onschuld’ van burgerparticipatie – dat het betrekken van burgers bij rechtshandhaving in feite een ‘hogeschool van burgerschap’ vereist.

Buurtwachten: de ‘valkuilen’

Er zijn grofweg drie valkuilen bij buurtwachten te onderscheiden (Lub, 2016; Bervoets e.a., 2016). Ten eerste is er altijd de kans op eigenrichting door een hele buurtwacht of al te fanatieke enkelingen. De eigenrichters zoeken bewust de grenzen op van wat wettelijk en soms ook sociaal geaccepteerd is en voelen de verleiding om ‘politietje’ te gaan spelen. We werken deze eerste valkuil verderop wat verder uit. Een tweede valkuil is de kans op – verdere – polarisatie in een buurt door het optreden van een (digitale) buurtwacht. Daarbij is opvallend vaak sprake van disproportionele controle van bijvoorbeeld hangjeugd met een etnische achtergrond en andere groepen die volgens de buurtwacht een bedreiging zijn voor de vrede in de buurt. (Etnisch) profileren ligt daarmee steeds op de loer. Ook kunnen de buurtwachten gedrag dat volgens sommigen weliswaar hinderlijk is, maar niet verboden criminaliseren. Denk aan een de weg zoekende autobestuurder die volgens de buurtwachten net iets te vaak voorbijrijdt en dan ook nog eens een buitenlands kenteken heeft. Of het vriend stelletje dat door de buurtwachten op de verkeerde plaats op een merkwaardig tijdstip wordt aangetroffen op een bankje bij het sportpark. Polarisation kan dus het resultaat zijn van doorgesloten specifieke deelbelangen van de burgerwachters en hun onvermogen om daadwerkelijk vanuit het algemeen belang (voor de buurt, door de buurt) te handelen.

Maar niet alleen het gedrag van de buurtwachten kan polariserend zijn. Ook deelnemers aan verder nette buurtwachten zijn geregeld doelwit van medebewoners (Bervoets, 2014). Die zien de buurtwachten als hinderlijke ‘snitchers’ (verraders in straattaal) en zullen het niet nalaten om hen angst aan te jagen. Er zijn veel voorbeelden van burgers die na incidenten niet meer zichtbaar als buurtwacht de straat op willen. Of zij worden thuis lastiggevallen doordat tegenstanders muren bekladden met boodschappen als ‘NSB’er’ of ‘verrader’. Zo bezien zijn de digitale buurtwachten – denk aan de WhatsAppgroepen - een stuk laagdrempeliger voor deelnemers. Zij hoeven niet zelf de straat op en kunnen verder buiten beeld blijven. Maar ook die burgers kunnen lang niet altijd rekenen op de goedkeuring van rest van de buurt. Dat brengt ons op een derde valkuil: uit onderzoek van Van der Land (2014) en Lub (2016) blijkt dat de buurtwachten soms een ongewenst effect hebben op het veiligheidsgevoel. In plaats van de geruststelling dat medebewoners op de zaak passen, kunnen buurtwachten ook het gevoel oproepen dat het kennelijk zo link is in de buurt dat burgers zelf het heft in eigen handen moeten nemen.

We staan nog wat nader stil bij de eerste valkuil, mede omdat deze in eerder onderzoek (Bervoets e.a., 2016) in verband wordt gebracht met een bestuurlijk dilemma. Het buiten hun boekje gaan van buurtwachten is eerder uitzondering dan regel, maar niet iets om snel overheen te stappen. Volgens Lub (2016) en Van der Land (2014) conformeren de meeste burgerinitiatieven zich aan de politie en de gemeente. Ook Bervoets e.a. (2016) constateerden dat veel initiatieven zijn gericht op *meedoen* en het helpen van de politie en de gemeente en slechts in enkele gevallen betrof het ‘autonome’ buurtwachten die liever *zelf doen* en hun eigen plan trekken. Veel buurtwachten zijn ontstaan met ondersteuning, soms op de

achtergrond en soms juist heel prominent, van wijkagenten of gemeenteambtenaren. Bij de ‘autonome’ buurtwachten gaat het daarentegen om groepen die zijn ontstaan vanuit onvrede over het optreden van de overheid bij overlast en criminaliteit of een maatschappelijk probleem als het omgaan met vluchtelingen. Wijkagenten drukken deelnemers van burgerwachten en WhatsAppgroepen op het hart om niet zelf actie te ondernemen bij overlast of misdaad, maar vooral hun ogen open te houden en bijvoorbeeld signaleringen en kentekens door te geven aan de politie. De ‘autonome’ buurtwachten verwachten echter niet al teveel van de politie en ondernemen liever zelf actie en dat gaat soms veel verder dan het aanspreken van medeburgers. Zij schromen soms niet voor het toepassen van geweld, doen burgeraanhoudingen en er zijn gevallen bekend van het dragen van handboeien en het oneigenlijk gebruik van zaklampen met een lang handvat.

Uit eigen onderzoek (Bervoets 2014,2016) ontstaat echter het beeld dat niet slechts de ‘autonome’ buurtwachten een probleem zijn. Politie mensen en gemeenteambtenaren zeggen soms de handen vol te hebben aan het bijsturen van al te ‘fanatieke’ deelnemers aan verder nette buurtwachten en WhatsAppgroepen. De zelfcontrole van de deelnemende burgers heeft grenzen en zo nu en dan drukken deze fanatiekelingen een flinke stempel op het initiatief. Andere deelnemers durven hier dan niet tegenin te gaan. Precies daarom wordt door de lokale overheid een sturingsdilemma ervaren: is het handig om burgerinitiatieven enigszins vrij te laten aan de burger en daarmee niet het enthousiasme en draagvlak te temperen? Of: moet er strak op worden gestuurd om ‘foute’ deelnemers tijdig tegen te houden en excessen te vermijden?

Soldiers of Odin

Het voorgaande laat zien dat er veel vragen bij het optreden van burgerwachten kunnen worden gesteld. Soms uiten burgerwachten de wens om onafhankelijk van de politie te patrouilleren; daarmee neemt het risico op eigenrichting, de toepassing van geweld of het dreigen daarmee, sterk toe. Om dat te illustreren gaan we nader in op de Soldiers of Odin.

In juli 2016 werd in Winschoten een asielzoeker door leden van de *Soldiers of Odin*, aangehouden en aan de politie overgedragen. De man zou verschillende vrouwen en een meisje van 12 hebben lastiggevallen. Dat is althans de uitleg die deze groep op haar Facebook-pagina gaf. De politie ontkende aanvankelijk dat de asielzoeker aan haar werd overgedragen door de betreffende groepsleden maar later volgde een bevestiging dat het om een burgeraanhouding ging. De ouders van het meisje van 12 konden overigens geen aangifte bij de politie doen. Na dit incident zei de politie dat er niets tegen burgerwachten is: deze fungeren als oren en ogen van de politie en houden verdachte situaties in de gaten. “We juichen de observaties alleen maar toe, maar ze moeten niet voor eigen rechter gaan spelen.”¹

De Soldiers ontstonden in Finland in reactie op de toestroom van vluchtelingen in 2015. Inmiddels hebben zij in veel westerse landen afdelingen. Zij dragen zwarte jacks met een Viking op de rug. De leider van de groep blijkt connecties te hebben met een extreemrechtse Finse partij en werd eerder veroordeeld voor mishandeling. Ook de Nederlandse ‘kopstukken’ van de beweging zouden neonazistische sympathieën hebben.²

De Nederlandse afdeling omschreef zichzelf op Facebook als volgt: “Kritisch ten aanzien van immigratie, maar toch een op straat patrouillerende club die veiligheid creëert.” De Soldiers zeggen op Facebook dat zij als verlengstuk van de politie fungeren. Maar: “Gezien de politiek en justitie onze eigen mensen niet wil beschermen, zullen we het zelf

¹ <http://www.ad.nl/binnenland/burgerwacht-soldiers-of-odin-jaagt-op-criminele-asielzoekers~abb831c5/>

² <http://www.rtvnoord.nl/nieuws/165741/De-tientallen-leden-van-Soldiers-of-Odin-zijn-wel-extreemrechts>

moeten doen.”³ Op Facebook was eerder de volgende retorische formule te lezen: ‘Dit is Nederland. We eten varkensvlees. Drinken bier. En spreken Nederlands.’ (Terpstra 2016: 81).

De groep zegt niet extreemrechts te zijn; ze willen ‘iedereen beschermen tegen criminele immigranten, zonder te kijken naar etnische achtergrond’.⁴ De groep kwam eerder in 2016 onder vuur te liggen toen bleek dat een aanhouding compleet verzonnen was: een vluchteling zou meerdere jonge meisjes seksueel geïntimideerd hebben.⁵ De oprichter van de Belgische tak zegt: “Zijn we er gelukkig mee dat er zoveel asielcentra zijn en dat het om open centra gaat? Niet echt. Maar dat geldt voor veel Belgen. Maakt ons dat extreemrechts? Nee. Maakt ons dat racistisch? Nog minder.”⁶

PvdA-kamerlid Marcouch vond het optreden van de groep ‘walgelijk’ en stelde vragen in de Kamer. Ook media als de Telegraaf die in termen van een ‘asielplaag’ spreekt en Pownews en Geenstijl die doorgaans niet vies zijn van opruiing en het beschamen van vermeende criminelen, namen afstand en beaamden dat het hier gaat om extreemrechts.

De Soldiers of Odin vinden vooral in Oost en Centraal Europa veel weerklank (De Liedekerke 2016). Maar ook in de Verenigde Staten laten de Soldiers van zich horen. Ook hier streven de groepen naar eigen zeggen naar bescherming van burgers op straat; de afdelingen wensen zich te beperken tot ‘observe-and-report’ acties en hameren erop binnen de grenzen van de wet op te treden. Niettemin wordt herhaaldelijk de toevlucht genomen tot een agressieve retoriek waarbij racisme niet geschroomd wordt. Een voorbeeld: “We are not a nice, polite group that will do nothing but report outrages to the police. The police are... hamstrung by the dictates of the law. WE ARE NOT. We will BEAT THE LIVING SHIT out of any we catch raping American women and terrorizing American citizens.”⁷ Een racistische voorman ageert op zijn Facebook-pagina tegen de komst van Cubanen en Obama’s beleid ‘(to) bring more scum to the usa’. Maar ook moslims en Afrikaans-Amerikanen zijn het doelwit. Een willekeurig voorbeeld op een Facebook-pagina: ‘These Africans are a bunch of spoiled brats contaminating clean communities. Call them out. Kick some ass. Spread the message. America needs to get tough...’⁸

Tussen vigilantes en paramilitaire groepen

Wanneer kan de aanwezigheid van burgerpatrouilles op straat onaanvaardbaar worden genoemd? Groepen die zich richten op buurtpreventie vormen een standaardvoorbeeld van publieke actie die conform de rechtsregels en afspraken met politie en gemeente verloopt. Ook patrouillerende burgerwachten kunnen in dat teken staan. Volgens de politie vormen patrouillerende groepen geen gevaar zolang zij zich beperken tot informeren en rapporteren. Maar zoals gezegd, de zichtbaarheid van controlerende groepen op straat kan an sich bedreigend zijn. Dat geldt in sterkere mate wanneer de groepen geüniformeerd zijn: er gaat een machtsvertoon vanuit die de burger mogelijk angst aanjaagt. Bovendien kunnen burgerpatrouilles mensen aantrekken die er behagen in scheppen indruk te maken op de gewone burger. Dus ook al zou ‘observe-and-report’ het doel zijn, kunnen vraagtekens geplaatst worden bij groepen die demonstratief toezicht houden in de publieke ruimte.

Burgerwachten kunnen voor zichzelf een zelfstandige rol claimen in de rechtshandhaving. De leidende rol van de overheid wordt niet op voorhand erkend. In dat

³ <http://www.rtlnieuws.nl/nederland/wie-zijn-de-soldiers-odin> (geraadpleegd op: 13 januari 2017)

⁴ <http://www.demorgen.be/nieuws/wie-zijn-de-soldiers-of-odin-de-risicobeweging-die-onze-staatsveiligheid-zorgen-baart-bcc2a5c0/> (geraadpleegd op: 13 januari 2017)

⁵ <http://www.ad.nl/binnenland/burgerwacht-soldiers-of-odin-jaagt-op-criminele-asielzoekers~abb831c5/>

⁶ De Morgen: Idem.

⁷ Anti-Defamation League, *Soldiers of Odin USA. The Extreme European Anti-Refugee Group Comes to America*, New York, 2016, p. 5.

⁸ Idem, p. 9.

geval wordt wel gesproken over vigilantes (Dumsday 2009: 54). Deze groepen maken geen afspraken met de politie, noch nemen zij opdrachten van politiemensen over. Sommige groepen zoals de Guardian Angels in de Verenigde Staten willen primair de gemeenschap beschermen en gebruiken daartoe indien nodig potentieel geweld. Ook de ‘officiële ideologie’ van Soldiers of Odin sluit hierop aan. De criminoloog Les Johnston (1996) spreekt hier over ‘autonoom burgerschap’.⁹ Deze autonomie hoeft nog niet te betekenen dat deze groepen bij voorbaat geen respect hebben voor bestaande wetten. Sterker, ze claimen vaak juist dat de politie de wetten onvoldoende handhaaft. De ‘autonome groepen’ worden pas in moreel en politiek opzicht controversieel wanneer de leden niet bereid zijn verantwoordelijkheid af te leggen over hun toezichhoudende en handhavende taken. Bijvoorbeeld omdat het deze groepen niet interesseert wat de overheid van hun optreden vindt. Vigilantes ageren tegen normoverschrijdingen vanuit hun eigen visie op rechtvaardigheid. Ze willen orde en recht herstellen, staan voor een (vermeend) goede en juiste zaak, en verdedigen daarbij hun eigen waardesysteem van ‘recht doen’, hoewel die waarden door andere burgers wel herkenbaar en invoelbaar moeten zijn (Dumsday 2009: 56).

Nog een stap verder kunnen bij deze groepen denkbeelden worden aangetroffen waarin alternatieve gemeenschapswaarden worden gehuldigd. Die waarden kunnen pluralisme-vijandig zijn en bijvoorbeeld geen ruimte laten aan minderheden. In die context kunnen de opvattingen worden geplaatst die binnen weerkorpsen, milities en paramilitaire organisaties gangbaar zijn. De focus is dan verschoven van controle op misdaad naar het behoud van waarden van de eigen etnische of regionale gemeenschap (Johnston 1996: 228). Vigilantes reageren op waargenomen overlast of misdaad. Het achterliggende gevoel is dat de sociale orde wordt bedreigd door (vermeende) normoverschrijdingen en dat ‘daar iets aan gedaan moet worden’. Het handelen van weerkorpsen en paramilitaire organisaties is daarentegen veel politieker van aard: deze ambiëren niet alleen autonomie, maar ook een georganiseerde tegenmacht. Bovendien beogen ze niet alleen waarden te beschermen vanuit het standpunt van inbreuken op rechtsnormen, maar bijvoorbeeld ook inbreuken op (traditionele) eigen normen zoals het uitsluiten van andersgeaarde of deviante personen. Bijgevolg kunnen ook onschuldige burgers (de buitenstaanders) worden lastiggevallen of aangepakt. Het optreden van die groepen kan daardoor trekken van terreur krijgen.

Het voorgaande is een conceptueel onderscheid. In werkelijkheid is de grens tussen motieven van autonome vigilantes en aanhangers van weerkorpsen flinterdun. Waarschijnlijk zien veel leden van de Soldiers of Odin zichzelf als een weerbare, vigilante groep die rechtvaardigheid nastreeft. Tegelijk huldigen velen – en wellicht dezelfde personen – een ideologie waarin geen plaats is voor vluchtelingen. Ongeacht norminbreuken, moet die buitenstaanders duidelijk worden gemaakt dat ‘oorspronkelijke Nederlanders in dit land de baas zijn’.

We kunnen concluderen dat onafhankelijk opererende vigilante groepen aanvaardbaar zijn zolang ze publieke verantwoording willen afleggen en uitleggen dat hun optreden aansluit op democratische normen. Deze vigilantes kunnen ook zinvolle bijdragen leveren aan de rechtshandhaving. Vigilante groepen die verder gaan dan alleen onrecht aan de kaak stellen en een machtsvertoon etaleren – zich uitend in onder andere vernedering en afwijzing van (groepen) burgers op grond van hun anders zijn – zijn net als weerkorpsen onaanvaardbaar. Geweld, dreigen met geweld en andere inbreuken op de rechten van medeburgers zijn sowieso niet geoorloofd. Maar zoals gezegd, het gaat hier niet om een beoordeling in termen van wetsnaleving maar van verantwoordelijk burgerschap.

⁹ Ook het befaamde ‘schoonvegen’ van de Dam door mariniers hoort hiertoe (Amsterdam 1970). Overheidspersoneel kan dus tot eigenrichting overgaan (zie voor die specifieke problematiek Dumsday 2009).

Digitale meutes

In veel opzichten gelden die conclusies ook voor ‘digilantes’, de vaak militante rechercheurs die op internet en de ‘sociale media’ actief zijn. Ook op de digitale snelweg kunnen onschuldige personen of groepen worden lastiggevallen of bedreigd. Potentieel is iedere burger in staat om incidenten en normschendingen te openbaren en te bepalen wat voor soort gedrag beschaamd moet worden. Vaak wordt dit proces van ‘naming and shaming’ verder aangezwengeld door anderen ertoe bewegen meer belastend materiaal te vinden of op zoek te gaan naar details over de persoon waarvan wordt aangenomen dat die over de schreef is gegaan. Aldus kunnen zich op spontane wijze meutes vormen die hun spotlust, hoon en agressieve woorden de vrije loop laten. Het straatrecht van deze digitale menigten zal in veel opzichten moeilijker te beheersen zijn dan de opruiende taal van mensen die zich op straat en plein verzamelen om hun woede over een incident of misdrijf te uiten.

Er zijn andere verschillen tussen digitale meutes en de patrouilles op straat. Ten eerste is het de keuze van burgers zelf om kennis te nemen van de verbale ‘opstootjes’ op Twitter of Facebook. Het intimiderend optreden van patrouilles in de eigen stad of wijk is daarentegen moeilijker te vermijden. Een ander verschil met burgerpatrouilles is dat planning en organisatie nauwelijks een rol spelen. Er vormen zich rond een incident op spontane wijze meutes die allereerst onvrede willen luchten. Het gaat online aanklagers vooral om schandaalcreatie: vermeende overtredders in het beklagdenbankje zien te krijgen. Entertainment staat voorop, terwijl ook commerciële belangen meespelen. Veel relvloggers zijn uit op eigen roem: hun schandaleuze filmpjes leveren clicks en kijkcijfers op. Wanneer beschamen entertainment is kan ook een loopje met de waarheid worden genomen. Zoals bekend: geruchten worden niet gecheckt, de context van filmpjes over verdachte situaties evenmin. Niettemin krijgen ook giftige vechtersbazen de kans feiten te verdraaien. Zo kunnen verhalen over bijvoorbeeld criminele asielzoekers een eigen leven gaan leiden. Eenmaal gelabeld als ‘crimineel’ kan optreden tegen deze personen in naam van rechtvaardigheid worden aangemoedigd. De digilantes creëren aldus voor zichzelf een vrij veld waarin onbekommerd beschuldigd kan worden; de jacht kan worden geopend. Zoals Vasterman in dit nummer zegt: vigilantisme is in deze context eerder ‘private violence’ en het creëren van een eigen vorm van recht. Dat is een derde verschil: de klemtoon ligt eerder op bestraffing, niet op preventie. De vraag is dan ook of deze meutes überhaupt wel kunnen bijdragen aan publieke veiligheid en bescherming van burgers (zie Warren 2009; Trottier 2016).

De hogeschool van burgerschap

Tenslotte de vraag in hoeverre collectief opsporen en handhaven aansluit op de eisen die gesteld mogen worden aan verantwoordelijk burgerschap. Tot die eisen behoren een oriëntatie op democratische normen, een adequate waarneming van (vermeende) normschendingen, het afwegen van de mogelijke gevolgen van al dan niet interveniëren, en nagaan welk publiek belang is gediend met de aanpak van een probleem (Van Stokkom 1992: 48 e.v.; Bovens 1990). Vigilantes zullen lang niet altijd toekomen aan deze eisen en in zekere zin staan hun acties bij voorbaat op gespannen voet met verantwoordelijk burgerschap. Hoewel bij controleacties van burgers wel enig overleg en planning een rol kunnen spelen, wordt vaak spontaan en in een opwelling opgetreden. Er is weinig ruimte voor het maken van redelijke en afgewogen beslissingen. Daarbij speelt dat ook de groepsdynamica – vooral de eigen reputatie hooghouden – kan afhouden van weloverwogen optreden.

Dat burgerschap vloekt al helemaal met de omgangsvormen op de digitale snelweg en in de sociale media. Burgeropsporing in die context ontbreekt het doorgaans geheel aan democratische normering. Bovengenoemde eisen van burgerschap zouden bij digilantes

slechts hoongelach losmaken. Zij ervaren de ‘trial by tweet’ primair als spel en elke reglementering – zich verantwoorden bijvoorbeeld – is een vorm van censuur, een dwaze inbreuk op het recht op vrije meningsuiting. Ook privacybescherming is niet van belang. Dat zou de kick van publiceren van herkenbare gezichten alleen maar hinderen. Hier manifesteert zich de problematiek rondom ‘neoliberaal burgerschap’ het scherpst: uitingsvrijheid wordt een vesting en een uitvalsbasis voor wat voor uitingen dan ook, waaronder balorigheid, pesten en de belofte wraak te nemen. Het onbekommerd ventileren van die private uitingen wordt merkwaardig genoeg een functie van publieke meningsvorming toegedicht. Vaak presenteren digilantes zich als rebellen maar zij lijken geen enkele notie te hebben van de democratische spelregels van burgerlijke ongehoorzaamheid. Protesterende burgers dienen aan te geven op grond van welke publieke belangen zij in actie komen en eventueel de wet overtreden. Ook als het gaat om burgeropsporing en –handhaving zouden die normen leidraad dienen te zijn: aangeven waarom je ingrijpt en aangeven – wanneer politie en justitie (nog) geen werk maken van een zaak – waarom je privacygevoelige informatie naar buiten brengt (het ‘klokkenluiden’). Het naar buiten brengen van een wantoestand zoals de malafide praktijken van een mensenhandelaar spreekt voor zich. Maar bij ‘kleiner kwaad’ ligt dat moeilijker. Wat is het publieke belang om een winkeldiefje aan de schandpaal te nagelen? En wat is het publieke belang van verspreiden van blootfoto’s van een overspelige buurman of studiegenoot? Bemoeizucht met persoonlijke aangelegenheden dienen we zoveel mogelijk te vermijden. Een aangeef- of verklikkerscultuur is wel het laatste wat een gezonde rechtsgemeenschap kan gebruiken. Het komt er steeds op aan zorgvuldig het kwaad dat kan ontstaan door optreden en niet-optreden – en publiceren en niet-publiceren – tegen elkaar af te wegen. Dat vereist tevens dat we – in termen van Frans Denkers (1985) – onze woede en wraakimpulsen zouden moeten stileren. Burgerrechercheurs moeten zich houden aan een aantal uitgangspunten en codes waaronder zekerheid hebben over wie de dader is, proportioneel handelen en een oriëntatie op conflictoplossing. Proportionaliteit betekent onder meer dat je kleine zaken klein houdt en niet opblaast.

De onwil om ‘naming and shaming’ te toetsen aan deze democratische normering, dwingt tot grote alertheid. De opkomst van wilde vormen van burgeropsporing betekent in ieder geval een formidabele extra belasting voor de politie en andere overheden. Die druk wordt nog eens vergroot door de retorische troefkaart om het vertrouwen in politie en justitie maar op te zeggen. Dat alles laat overigens onverlet dat de rechtshandhaving in veel gevallen gebaat kan zijn met burgeroptreden. De meeste burgerwachten en WhatsAppgroepen houden zich keurig aan de afspraken met politie en gemeente. Ze blijven – uitzonderingen daargelaten – ver weg van vigilantisme. Ongeacht de hier geschetste problematiek van autonome patrouilles en rechercheuses, mogen we van burgers verwachten dat ze waar mogelijk en wenselijk een bijdrage leveren aan rechtshandhaving. Wanneer ze geconfronteerd worden met acuut onrecht moeten ze dat ook doen. Maar we zouden moeten beseffen dat het mobiliseren van burgers de tegenstellingen in de samenleving kan vergroten en rechtstatelijke waarden kan ondermijnen. In dit verband is het volgens Terpstra naïef te spreken over ‘de’ participatiesamenleving. We kunnen daaraan toevoegen dat ongekwalificeerde oproepen tot burgermoed – zonder aan te geven waar, met wie, hoe, met welke back up – niet minder naïef zijn. Vigilantes en digilantes die geen publieke verantwoording wensen af te leggen, kunnen we missen als kiespijn.

Literatuur

Bervoets, E. (2014). *Een Oogje in het Zeil: buurtpreventie in Ede*. Amersfoort: Bureau Bervoets.

- Bervoets, E., T. van Ham & H. Ferwerda (2016), *Samen signaleren. Burgerparticipatie bij sociale veiligheid*, Den Haag: Platform 31.
- Bovens, M. (1990), *Verantwoordelijkheid en organisatie*, Zwolle: Tjeenk Willink.
- Denkers, F. (1985), *Oog om oog, tand om tand en andere vormen van eigenrichting*, Lelystad: Koninklijke Vermande.
- Dumsday, T. (2009). On cheering Charles Bronson: the ethics of vigilantism. *The Southern Journal of Philosophy*, 67, pp. 49-67.
- De Liedekerke, A. (2016), The Paramilitary Phenomenon in Central and Eastern Europe, *The Polish Quarterly of International Affairs*, nr. 2, 25-34.
- Johnston, L. (1996). 'What is vigilantism?'. *British Journal of Criminology*, 36, 2, pp. 220-236.
- Lub, V. (2016), Buurtwachten in Nederland: ontwikkeling, mechanismen en morele implicaties, *Justitiële verkenningen* 42 (5): 27-44.
- Van der Land, M. (2014), *De buurtwacht. Naar een balans tussen instrumentalisering en autonomie van burgers in veiligheid*. Apeldoorn: Politie & Wetenschap.
- Van Stokkom, B. (1992), *De republiek der weerbaren. Burgerschap, publiek actie en sociaal-democratie*, Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Terpstra, J. (2016), Tussen Heumensoord en Winschoten. Over de tegenstrijdige betekenis van burgerparticipatie in de veiligheidszorg. *Justitiële verkenningen* 42 (5): 80-88.
- Trottier, D. (2016), Digital Vigilantism as Weaponisation of Visibility, *Philosophy and Technology*, published online 01 April 2016.
- Vasterman, P. (2017), Het digitale schandaal als vorm van eigenrichting, *Cahiers Politiestudies*, nr. 43.
- Warren, I. (2009), Vigilantism, The Press and Signal Crimes 2006-2007, *Australian and New Zealand Critical Criminology Conference Proceedings*, 275-284. Melbourne: Monash University.